

BETREFT:

Adviesvraag betreffende het belang van de marken en de markegrenzen voor de gemeente Rijssen-Holten, en voor de oorspronkelijke gemeenten Holten en de gemeente Rijssen afzonderlijk.

De enig overgebleven markesteen, genoemd 'Klein Ligtenberg No. 8 (ook wel 'Holterpaal')', gelegen op het oorspronkelijke 'drie-gemeentenpunt' (Holten, Rijssen, Hellendoorn) in de buurtschap Lichtenberg. Deze steen wordt al genoemd in 1455 en is daarmee één van de oudste historische monumenten van Rijssen-Holten.

VRAGEN VAN HET COLLEGE:

De marken vertegenwoordigen een lange en belangrijke periode van honderden jaren. De marken staan aan de basis van het ontstaan van de gemeente Rijssen en de gemeente Holten.

1. Hoe waardeert u de cultuurhistorische waarde van marken, markegrenzen voor Rijssen en voor Holten?
2. Bent u van mening dat dit onderwerp belangrijk is en voldoende in zich heeft, om hier een themajaar of jaren 'markegrenzen Rijssen – Holten' van te maken in (2020 – 2021)?
3. Welke elementen zijn belangrijk om dit thema op de kaart te kunnen zetten in de gemeente Rijssen- Holten?
4. Welke evenementen of activiteiten kunnen bijdragen aan het thema markegrenzen? Wat is hiervoor nodig? Hoe kunnen mensen en middelen worden gevonden?
5. Zijn er mogelijkheden om zaken op te pakken die in de samenleving, ook na een themajaar, een blijvende plaats kunnen innemen?
6. Welke organisaties of personen kunnen worden betrokken bij dit thema markegrenzen?

ADVIES VAN DE EAr:

Algemene overwegingen:

- Deze adviesaanvraag is gericht op het bevorderen van aandacht voor in cultuurhistorisch opzicht van belang zijnde structuren, te weten de marken en de markegrenzen. Impliciet wordt daarmee een wellicht nog belangrijker thema aangeduid: de ontstaansgeschiedenis van de gemeenten Holten, Rijssen en de (na aanvankelijke scepsis uiteindelijk zeer geslaagde) samenvoeging van beiden. In het buitengebied van de huidige gemeente zijn her en der elementen te vinden die verwijzen naar de oude markegrenzen – waaronder nog één markesteen – en die ‘het verhaal vertellen’ dat begint in een ver verleden en uitkomt in de huidige tijd. In deze zin past de adviesaanvraag prima binnen de aan de EAr gegeven opdracht.
- De adviesaanvraag is ruim gesteld en dat biedt de mogelijkheid het advies niet strikt te beperken tot de hiervoor genoemde twee thema’s. De symboliek van (het instellen, bewaken of opheffen van) grenzen geeft aanleiding interessante zijpaden in te slaan en ook andere, ‘aanpalende’ thema’s te benoemen. In dit advies maakt de EAr graag gebruik van de in de aanvraag geboden ruimte.
- Actuele thema’s krijgen diepgang door de koppeling met het verleden. Dat betekent dat de geschiedenis van de marke en de markegrenzen op laagdrempelige manier toegankelijk moet zijn. Alleen dan kan een grotere doelgroep in meerdere leeftijdsklassen en met onderscheidenlijke achtergrond, worden bereikt. Het volgende intermezzo geeft een schets van de geschiedenis.

Over de marke en de markegrenzen

De *marke* is een oude organisatievorm van agrarische gemeenschappen op de zandgronden. De marke beheerde namens de eigenaren van de grote boerderijen (de *gewaarde erven*) gemeenschappelijke gronden, zoals bossen, vennen, heidegebieden en broeklanden: de *markegronden*.

Marken zijn in de Middeleeuwen ontstaan, vanaf de 13e eeuw. De *marke Holten* wordt in 1349 voor het eerst genoemd. Bijzonder aan Rijssen is, dat het behalve als stad óók als marke functioneerde (oudste vermelding 1455).

Voor het gebruik van markegronden waren regels en op overtredingen stonden boetes. Zaken met betrekking tot het beheer van de marke werden opgeschreven in een *markeboek*. Geleidelijk aan kreeg het *markebestuur* ook niet-agrarische taken (onderwijs, openbare orde etc.), en begon het meer en meer op een gemeentebestuur te lijken. De *Markewetten* van 1847 en 1886 waren bedoeld om de markegronden te verdelen, te privatiseren. Dat duurde tot omstreeks 1900.

De historische marken waren bepaald geen inclusieve communes. Het eigenbelang van de gewaarde erven (de *markegenoten*) stond centraal. Conflicten tussen privé- en gemeenschapsbelangen waren aan de orde van de dag. Met een wellicht ietwat vertekend beeld van de oude marken in het achterhoofd, worden tegenwoordig overal in Europa nieuwe communale organisaties (*commons*) gesticht. Die zijn gericht op bijvoorbeeld het gezamenlijk beheer van gronden (groenvoorzieningen, natuurgebieden) of zelfvoorziening: gemeenschappelijke volkstuinten, energieprojecten

e.d. Ook bij landinrichtingsprojecten en de aanleg van ecologische hoofdstructuurzones is aandacht voor het gemeenschappelijk belang.

De gemeentegrens van huidige gemeente Rijssen-Holten gaat terug op de *markegrenzen* van de vroegere marken Rijssen en Holten. Aanvankelijk waren de grenzen van marken vaag en niet kunstmatig gemarkeerd. Later, onder invloed van bevolkingsgroei en toenemende grensconflicten, werden grenzen vaak aangeduid door stenen (*marke- of laakstenen*). Daarvan bestaat er (voor zover bekend) nog één, namelijk op het punt waar de oude grens tussen Holten en Rijssen raakt aan de gemeente Hellendoorn ('Klein Lichtenberg'). Die paal wordt al genoemd in 1455!

De grensmarkering van de *Holter marke* bestond vooral uit sloten, dijken en palen. Houten palen moesten periodiek vervangen worden. In 1634 kapte men van 'kerkegrond' 'zoveel palen als het uitpalen van de marke zal vereisen'. Aan de Bathmense zijde van de marke Holten liep een grenssloot, 'die reeds in voortijden was aangelegd'. In 1626 besloot men daar twee sloten van te maken met daartussen een wal. Van die kaarsrechte grenswal, anoniem achterin het Holterbroek, is ongeveer 500 meter bewaard gebleven, als een houtwal. In vlakke broek-, heide- en veengebieden waren de grenzen kaarsrecht, elders kon het verloop grillig zijn.

Ook natuurlijke grenzen bleven lang een rol spelen bij de afbakening van de marken Rijssen en Holten. *De Regge* en de (*Oude*) *Schipbeek* zijn altijd als markegrens blijven functioneren, evenals *de Koningsbelt* (hoogste punt Sallandse Heuvelrug) en *de oostrand van de Holterberg* (Lichtenberg). De Sallandse Heuvelrug was en is van oudsher min of meer de natuurlijke scheiding tussen de drostambten Salland en Twente. De uitgestrekte moerassen ten oosten van de Heuvelrug, waaronder het Rijssense en het Zunase Veen, vormden een grote hindernis voor het rechtstreekse landverkeer tussen Salland en Twente.

Grenzen waren belangrijk, want als jouw vee in de *buurmarke* liep, kon het in beslag worden genomen, worden 'geschut'. Na betaling van een boete kreeg je de beesten terug. Daarom moesten alle markegenoten exact weten hoe de grens liep. Dus als er nieuwe grenspalen of stenen werden geplaatst, moest iedereen daarbij aanwezig zijn, ook de kinderen. Op elke grenspunt kregen ze een tik of trok men ze aan de oren, om ze levenslang bij te brengen waar de markegrens precies liep. Daarna kregen ze een kadoetje...

Uitgangspunten:

1. Het belang van de geschiedenis

Om een goed beeld te krijgen van de betekenis van marken en markegrenzen, is kennis van de geschiedenis vóór, tijdens en ná de marken verhelderend, en vooral ook inspirerend. Hoe werd er geboerd, hoe lagen de eigendomsverhoudingen, hoe werd bestuurd, hoe werd recht gesproken. Maar ook: hoe zag het land eruit? En wat is van dat alles nu nog zichtbaar? Die kennis van de geschiedenis is het waard om op laagdrempelige manier toegankelijk te worden gemaakt.

2. De koppeling met actuele thema's

Op oude kaarten is goed te zien dat markegrenzen een afscheiding vormden van in landschappelijk en cultureel opzicht vaak sterk van elkaar verschillende gebieden. De gemeente Rijssen-Holten wordt doorsneden door zo'n opvallende grens: in feite (een voornaam deel van) de scheiding tussen Salland en Twente.

- In de eerste plaats is er verschil in *spraak*. In zowel Salland als in Twente wordt het West-Nedersaksisch dialect gesproken. Er bestaan echter duidelijke verschillen tussen beide gebieden – de huus/hoes-lijn – die terug te voeren zijn op historische gebeurtenissen in de 17de eeuw. Die verschillen wettigen de conclusie dat er aan weerszijde van de grens sprake is van onderscheidenlijke dialecten, het Sallands (Hooltn's) en Twents (Rieskens). Onderzoek geeft aan dat ook onder de jeugd het onderscheid nog steeds wordt herkend.
- Een ander opvallend verschil heeft betrekking op de manier waarop wordt omgegaan met *het geloof*. Holtenaren zijn bepaald vrijzinniger in religieuze beleving dan de Rijssenaren. In hoeverre ook in de huidige tijd dit onderscheid nog werkelijk van belang is, verdient te worden onderzocht, maar dat een rol speelt is zeker.
- Een derde verschil is zichtbaar in *het landschap*. Dat heeft vooral te maken met het uitdrukkelijk agrarisch karakter van Holten en de omliggende buurtschappen, tegenover de meer 'stedelijke' ontwikkeling van Rijssen. In het relatief kleine buitengebied van Rijssen zijn bijna geen boerderijen te vinden; die stonden in de stadskern. De boerderijen rond Holten lagen (en liggen) veel meer verspreid en hebben zo de structuur van het platteland gevormd. De Sallandse Heuvelrug, vormt een gebied op zich, van oorsprong een natuurlijke grens tussen Salland en Twente. Het huidige, vooral recreatieve gebruik, doorbreekt die oude barrière en voegt een eigen dynamiek toe.

3. De geschiedenis als kapstok voor educatieve doelen

Spraak, geloof, landschap (desgewenst nog aan te vullen met verschillen in *oude gebruiken* en in *bouwkunst*), bieden een goed beginpunt voor een *cultureel-educatief programma over de betekenis van grenzen in het algemeen*. De oude markegrenzen – en wat daarvan nog zichtbaar is – zijn als het ware de kapstok waaraan zo'n programma kan worden opgehangen.

Welke benadering in educatief opzicht de beste is, moet worden onderzocht door het onderwijs zelf. Dat is specialistenwerk. Hoe gebruik je het historische beeld van de markegrenzen voor een programma waarin actuele thema's als grensoverschrijdende samenwerking, migratiestromen en klimaatopgaven inzichtelijk gemaakt worden? Kan een markesteen als metafoer dienen voor dergelijke bijna niet te bevatten onderwerpen? Grenzen scheiden - 'wij' versus 'zij' -, maar vormen tegelijkertijd raakvlakken, contactzones tussen buurgemeenschappen. In die zin zijn middeleeuwse markestenen en grenswallen verbindend, en bovendien gemeenschappelijk cultureel erfgoed.

Aan de Bathmense kant van de marke Holten liep een grenssloot, 'die reeds in voortijden was aangelegd'. In 1626 besloot men daar twee sloten van te maken met daartussen een wal. Van die ooit kilometers lange kaarsrechte grenswal, anoniem achterin het Holterbroek, is ongeveer 500 meter bewaard gebleven, als een houtwal.

Antwoord op de gestelde vragen:

Ad vraag 1:

De marken Rijssen en Holten zijn de oorspronkelijke bouwstenen van de gemeente Rijssen-Holten en in die zin cultuurhistorisch zeker betekenisvol. Hetzelfde geldt voor de oude grenzen van beide marken, die hebben de begrenzing van de gemeente Rijssen-Holten bepaald. Ze weerspiegelen bovendien het historisch gebruik van de marke, en oude landschappelijke grenzen. Van de afbakening van de markegrenzen zijn eeuwenoude resten bewaard gebleven, in ieder geval één markesteen en een oude grenswal. Cultuurhistorisch zijn die van groot belang.

Aanbevelingen: 1. Geef de Holterpaal en wellicht ook de oude grenswal, de status van gemeentelijk monument. 2. Neem de in het landschap nog zichtbare restanten van de markegrenzen op in het Omgevingsplan.

Ad vraag 2:

Dat hangt er vanaf hoe een themajaar invulling krijgt en hoeveel voorbereidingstijd en budget dat vraagt. Daarvoor zijn *aantoonbaar draagvlak* respectievelijk een *goed uitgewerkt plan* eerste noodzaak. Potentie heeft het onderwerp zeker.

Aanbeveling: Stel in overleg met de relevante organisaties – op gebied van recreatie, onderwijs en cultuur, de musea en de oudheidkamers - vast of er enthousiasme bestaat voor een gemeenschappelijke programma over dit onderwerp. Een themajaar zal in elk geval door deze sectoren gedragen moeten worden.

Ad vraag 3:

Het 'op de kaart zetten' vergt, als hiervoor al aangegeven, een goed doortimmerd plan, waarin 'wie-wat-hoe' operationeel wordt gemaakt. Daarvoor is het in de eerste plaats van belang vast te stellen *wie de doelgroep is*. Pas daarna kan worden gezocht naar de juiste *elementen* en in te zetten *middelen*. Het bepalen van de doelgroep gebeurt bij voorkeur in goed overleg met hiervoor genoemde organisaties.

Elementen zijn onder meer de bewaard gebleven markesteen en grenswal, die als in het landschap goed te herkennen symbolen het onderwerp zichtbaar maken. Ook het (digitaal) beschikbare historisch kaartmateriaal biedt houvast. Zie bijvoorbeeld een website als [Topotijdreis](#). Tevens [de kadastrale kaarten uit 1832](#), of de oudere [Hottinger kaart van 1787](#). Dit kaartmateriaal laat goed de opbouw van het landschap en de verkavelingen zien.

Aanbeveling: Verdiepende beschrijving van het fenomeen 'marke' en de betekenis daarvan voor Holten, voor Rijssen en voor de combinatie Rijssen-Holten, is noodzakelijk voor het goede begrip. Verpak dit als studieopdracht voor een student van Saxion, Artez of Reinwardt Academie. Apart daarvan, of eventueel in combinatie, is denkbaar ook een studieopdracht te wijden aan de wijze waarop het onderwerp vorm kan krijgen in een cultureel-educatief programma met verwijzing naar actuele thema's.

Ad vraag 4:

Zie de antwoorden op de vragen 2, 3 en 5.

Ad vraag 5:

Zoals hiervoor bij de uitgangspunten onder punt 3 geschreven: spraak, geloof en landschap (desgewenst nog aan te vullen met oude gebruiken en regionale bouwkunst), bieden een goed beginpunt voor een *cultureel-educatief programma over de betekenis van grenzen in het algemeen*. Zo'n cultureel-educatief programma kan jaren mee.

Aanbevelingen: 1. Tot de verplichte vakken op de basisschool behoort 'oriëntatie op jezelf en op de wereld'. Vakken zijn aardrijkskunde, geschiedenis, biologie, verkeer en staatsinrichting. Als onderdeel hiervan zou men er voor kunnen kiezen het thema 'grenzen en hun betekenis'

niet abstract te behandelen, maar concreet en lokaal, op gemeentelijk niveau. Op school voorbereiden en vervolgens op pad, het landschap in....

2. Er zou ook een toeristische voet- of fietstocht kunnen worden ontwikkeld die langs de oude markegrenzen voert.

3. Is er een theatergezelschap te vinden dat over het onderwerp een voorstelling ontwikkelt waarmee inwoners en toeristen verrast kunnen worden?

Ad vraag 6:

Zie het antwoord op vraag 2. Denk ook aan het [Platform merken en markegrenzen in Twente](#) van de Oudheidkamer Twente.

Concluderend:

De merken Rijssen en Holten, i.c. de markegrenzen, zijn de oorspronkelijke bouwstenen van de gemeente Rijssen-Holten en in die zin cultuurhistorisch zeker van waarde. De EAr is van mening dat de nog aanwezige markesteen en de aanwezige oude grenswal een dermate grote cultuurhistorische waarde hebben dat zij adviseert het College deze aan te wijzen als gemeentelijk monumenten en/of op te nemen in het Omgevingsplan.

Bovendien adviseert zij om de geschiedenis van de marke en de de markegrenzen op laagdrempelige, educatieve wijze te laten beschrijven vanuit de historie én vanuit actuele thema's met betrekking tot grensoverschrijdende samenwerking, migratiestromen en klimaatopgaven.

Bronnen

Demoed, H.B. 1987: *Mandegoed : schandegoed - de markeverdelingen in Oost-Nederland in de 19e eeuw*. Zutphen.

Engelen van der Veen, G.A.J. van 1924: *Marken in Overijssel. Geschiedkundige Atlas van Nederland*. 's-Gravenhage.

Graaf, J. de 1918: *Uit het archief der marke van Holten. Bijdrage tot de geschiedenis van het platte land*. Zwolle.

Riemens, J. 1980: *Rijssen door de eeuwen heen*.

Post, G., Rolevink, E., Sleen, H. van der 2016: *Red de markestenen. Jaarboek Twente 2016*